

NAZİRƏ ÖSGƏROVA
AMEA Naxçıvan Bölməsi

E-mail: naziraosgerova@yahoo.com

AİLƏ VƏ ƏXLAQ MƏSƏLƏLƏRİ MƏİŞƏT NAĞILLARINDA

Maqalədə məişət nağıllarında ailə-əxlaq məsələləri araşdırılmışdır. Bu tipli nağıllarda real həyat həqiqətləri, ailə və əxlaq məsələləri daha qənaətişkilidə özünü göstərir. Maqalədə məişət nağıllarının baş qəhrəmanlarını ağıl, zaka, ədalət, vicdan həsəbətə istəklərinə nail olması göstərilmiş, məna və keyfiyyətləri ilə qəbəbə qəzanmasına əyünlük göstərilmişdir. Eyni zamanda məişət nağılları dərin əxlaqi məhiyyəti daşıyır. Bu da etnosun folklorun dünyəgörüşünün qədim mərhələsinin öyrənilməsi üçün zəngin mənbə kimi qiymətləndirilmişdir.

Çəpər sözlər: nağıl, folklor, ailə, əxlaq, məişət.

Kökü qədimlərlə bağlı olan nağıl janrı zaman-zaman zəngin inkişaf yolu keçmişdir. Məzmun-forma rəngarəngliyi ilə nağıl janrı xalq yaradıcılığı nümunələri içərisində özünəməxsus yeri malikdir. Nağıl janrı milli folklorumuzun misilsiz xəzinəsidir. Zaman-zaman böyük sənətkarlar da bu xəzinədə yaradıcı formada bəhrələnmişlər. Öz yaradıcılıqlarında bu janrdan istifadə etməklə təqdim etdiyi əsərin daha oxunaqlı olmasını, xalq tərəfindən daha dərinlən mənimlənməsini təmin etməyə çalışmışlar. Dimaq etsək aydın görünməkdədir ki, səs ustadlarımız zaman-zaman həttə şərlərində folklor qəhrəmanlarını adlarından da istifadə etdikləri kimi nağıl elementlərindən bəhrələnməsi və bəhrələnməkdədirlər.

Azərbaycan nağıllarının məlum bir bölgüsü vardır. Bunların sırasında yer alan məişət nağılları da digər nağıllar kimi etnosun düşüncə məhsulu olmaqla, həm də fərdlərin ayırı-ayrı problemlərindən tutmuş kollektivin ümumi probleminədək olanları ifadə etmək baxımından da dəyərlidir. Xalqın öz məişəti, həyatı ilə əlaqəli bir çox problemlərin həllənin arzusunu bu nağıllarda açıq-əşkar görməkdəyik. Bəzi nağıllardan aydın olur ki, xalqın başında duran xanlar, ağalar var-dövlət olmasına baxmayaraq, ağcöz-üçül, Bu məni obrazlar daima xalq zülm etməklə yanaşı, həm də namusunu, vicdanını və əxlaqını var-dövlətə dəyişən tiplərdir. Xalq bu məni simaları cəmiyyətin düşməni hesab edir: “Nardan qızın nağılı”nda rəiyyəyə zülm edən Qoçuz padşah öz mənəfeyi, ağcözliyi və tamahkarlığı namına bir xalqın məhvini əmr verir. Heyfəsilənməkdə, yeni doğulmuş qız uşaqlarının məhv edilməsinə fərman verən şahın mərhəmətsizliyi, qəddarlığı sayəsində xalq məşəqətdə həyat sürür. Çox güman ki, bu nağıl məni ərəblərin Azərbaycan işğalları dönməndə yayılmış bir mətndir. Belə ki, bəlli zamanlarda ərəblər yeni doğulmuş qız uşaqlarının ya doğularkən diri-diri basdırılması, ya da altı yənə qədəvə böyüdüldükdən sonra atəsi tərəfindən bir quyuya atılıb üstünə torpaq tökürlək öldürülməsi kimi mənfur işləri həyata keçirmişlər. Sözügedən nağıl mətnində də həmin məsələnin izləri görünməkdədir. Özündən başqa heç kəsi düşünməyən, gələcək taleyi naminə hər cür qəddarlığa hazır olan şahna vəzirə belə bir məsləhət ver. “Bu baladən canıvu qurtarmaq üçün bir yol var, o da budu ki, təzə anadən olan qız uşaqlarının

boynunu vurduraraq. Qoçuz şah vəzirin bu tədbirinə razı olub, bu iş üçün məvəcibnən dörd nəfər cəllad tutdurdu. Bu cəlladlar başladılar doğan arvadların qız uşaqlarının bəkdən oğurlayıb öldürməyə” [2, s. 148]. Bu nağıldakı meymun obrazı işmaran olunan kəndli təbəqələrinin varlıqlara qarşı münasibətini də ifadə edir. Burada məsələ çox kəskin qoyulmuşdur: sinfi düşmən məhv olmadıqca köməksiz Azərbaycan insanına, ələlxus, qadınına həyat yoxdur [1, s. 19].

Məişət nağıllarında əsas qəhrəman xalq kütləsi içindən çıxan insanlardır: dərz, keçəl, çəkməçi, dayırmançı və s. Bu qəhrəmanlar həmişə şahlar və onların işmarları tərəfindən çətin vəziyyətə salınır. Lakin öz ağıl, düşüncə və fərasətləri nəticəsində bu çətinlikdən qurtularaq özünü, bəzi vaxtlarda da bütün xalqı zülmədən qurtarmış olurlar. “Ağıl-ı şəkər”, “Dərz şagirdi” nağılları fikrimizi təsdiq edən nümunəvi mətndlərdəndir [1, s. 261].

Bəzi məişət nağıllarında bir cəhət diqqət cəlb edir. Bu nağıllarda dərzvi obrazının bir ailəyə səvinc bəxş etməsi xalqın dünyəgörüşünü ifadə edən məqamlardan biridir. Belə ki, övladı olmayan insanlar, xüsusən də padşahlara, vəzirlərə “övlad bəxş edən” dərzvlər bir çox məişət nağıllarında xeyirxah obrazı kimi göstərilir. Dərzvlər bir alma verməklə şah, bəzən onun övladsız vəzir, bəzən də rəiyyət içərisində sənəz bir ailə övlad sahibi olur. Burada xeyirxah dərzvi obrazı ilə yanaşı, almanın da sakral xüsusiyyəti ön plana çəkilir. Bu haqda professor Q. Qədirzadənin maraqlı fikirləri yerinə düşür: “Bir çox nağıl və dastanlarda dərzvinin alma verməsi ilə ailə sənəzluqdan qurtarır [7, s. 112]. “Güzəziyöglünün nağılı”nda deyilir ki, “padşahla vəzir bəkef oturlar. Yoldan keçən Dərzvi soruşur: Niyə bəkef oturmusuz? Padşah deyir: Nə mənim, nə də vəzirin uşağı olur.

Dərzvi cibinnən hərsinə bir alma çıxardıb verir. Hərsi öz arvadının almanı böl-üləy yeyir. Vaxt o vaxt olur ki, padşahın bir oğlu, vəzirin bir oğlu olur” [4, s. 118]. “Gül Sanavərə neylədi, Sənəvər Gülə neylədi” nağılında deyilir: Dərzvi padşaha üz ala verib dedi: Hərsinin bir üzün üzün ye, bir üzün də hər arvadının birinə ver. Doqquz aydan sonra hər arvaddan bir oğlu olur” [3, s. 436]. Alma bu nağıllarda sənəzluqdan qurtulmaq rəmzi kimi də verilir.

Bir çox məişət nağılları mətndlərin tarixə xas olan məqamların nişanələrini də görmək mümkündür. Bunun üçün onların məzmunu və məhiyyətinə diqqət yetirmək gərəkdir. Bəzi məişət nağıllarında toxuculuq sənəti ilə bağlı bir çox məlumatları əldə etmək olar. “Şah Abbasın sənəti” nağılında deyilir: Şah dedi: A kişi, mən sənəti neyin-rəm. Var-karını yeddi nəsilim, köküm yəsə qurtarmaz. Al bu bir kisə qızılı da ver özünə cehiz alsın.

Oğul, qızım deyir ki, O, bir sənət sahibi olmasa, xeyri yoxdu, ona arvad olmaram. Qızılı da geri qaytardı. Mənim də sənə bir dünyəgörmüş adam kimi məsləhətin budur, gedib sənət öyrənsən” [5, s. 177].

Kəndli qızı Şah Abbasa başa salır ki, insan bilik və sənət sahibi olmalıdır. Padşah sabah hökmlərini itirər, yaşamaq üçün mütəlq işləməlidir. Kəndli qızının bu ağıllı məsləhəti ilə keçəçilik sənətini öyrənir. Nəticədə düşmənlər əsiriyyətində olan padşah toxuduğu xalqaya naxışlar vasitəsilə harada olduğunu həkk edib öz vəzirinə göndərir. Vəzir də naxışlarıqda mənadan şahın yerini təyin edərkə, onu xilas edir. “Padşaha sözlə yanaşı öz əməli və ağılı ilə təsir göstərmək, onu ədalətli olmağa çağırmaq Azərbaycan nağıllarında silsilə təşkil edir [5, s. 265].

Məişət nağıllarının qəhrəmanlarının simasında xalqın arzu və istəkləri, onun təc-rüba və müşahidələri, dünyəya baxışı, gələcəyə inamı təsvir edilir, ağıl, zaka, çəvliklik, alicanablıq, xeyirxahlıq illə plana çəkilir [4, s. 124]. “Keçəllə qazının nağılı”nda çəvlik

məqamla qarşılaşırıq. Fırıldaq, yalan əməlləri ilə insanlardan istifadə edən qazının "cavabını" Keçəl verir. O, ziyan gören bütün nökrərlərin heyfını qazından artıqlaması ilə çıxır. Nəca deyərlər, "dinsizin əhdəsindən imansız gələr" – məsəli bu nağılda öz yerini tapır. Nəhayət, hər cür oyunbazlıq edib kasıb camaata ziyan vuran qazını xalq işfə edir. Keçəl də öz ağılı və çoxbilmişliyi ilə qazının var-dövlətinə sahib olub məqsədinə çatır [2, s. 269].

Xalqın həyatı, güzəranı, məişəti, adət-ənənəsinə dair maraqlı səhifələr olan bu nağıllarda hökmdar, vəzir, molla, tacir və başqaları ilə zəhmətkeş xalq nümayəndələri qarşılaşmasından, ictimai haqsızlıq, ədalətsizlik, özbaşnalıq, dərəbəyliik, yoxsulluq, ehtiyac və s.dən danışılır. Bu nağılların haq qəhrəmanları ağıl, zəka, tədbir, ədalət, insaf, vicdan, doğruluqluq hesabına istəklərinə nail olur, mənəvi keyfiyyətləri ilə qələbə qazanırlar [6, s. 199]. "Lala və Nərgiz" nağılı fikrimizə misaldır. Bu nağılda Lala öz fərasəti, ağılı və qeyrəti ilə dəyərləndirilir. Nərgiz isə öz qoçaqlığı və səbri ilə hər qarşılaşdığı şəx, haqsızlıqdan üzünə çıxır [1, s. 168].

Ümumiyyətlə, bu nağıllar yarandığı zamanın, dövrün haqsızlığından, haqq-ədalətə çox çətinliklə öz yerini tutmasından, hakim dairələrdə olanların özbaşnalığından da xəbər verir. Lakin el-obasına qarşı haqsızlığı qəhrəman heç qorxmaz, öz ağılı, fərasəti və gücü ilə haqq-ədalətin bərpasına çalışır. Demək yerinə düşər ki, bu nağıllardakı həyatın, baş verən hadisələrin təbiiyyəti əhəmiyyətli böyükdür. "Tələtin nağılı"nda [3, s. 111.] maraqlı məqamlarla qarşılaşırıq. Nağılın məzmunu belədir: "Tələt adlı ağıllı bir uşaq camaatı var-yoxdan çıxaran tacir Məlikin nökrəli olur. Məlik ona nökrə duran hər kəsin əməli haqqı əvəzinə ya öldürtdürür, ya da kor edir. Məlikin zülmünə təş gəlmiş bir qoca kor kişinin halı Tələti narahət edir. O bu kişinin intiqamını Məlikdən almağı özünə borc bilir. Nökrə durmadan qabaq ayda üç yüz tükən verəcəyi barədə Məlikin dilindən kağız alır. Nəninəsin təkidinə baxmayaraq, tacir Məliklə birgə səfərə çıxır. Tacir Məlik onu uca bir dağın başına çıxardıb ordakı ləl-cəvahiratları aşığı salamaq tapşırığını verir. Özüni isə, söz verməyinə baxmayaraq, dağın başında qoyub gəlir. Lakin ağıllı və fərasətli Tələt burda qurd-çuqa yem olmur, İsfahanın yolunu tapıb, yənə də evlərinə – nəninəsin yanına qaydır. Nənosi onu görüb çox sevinir. Tələt yenidən Məlikin yanına gəlir bir illik zəhmət haqqını istəyir. Lakin tacir Məlik onu aldadıb zəhmət haqqını verəcəyini bildirir. Onu evində qonaq edib bihüşdərli verir. Hüşunu itirən Tələti palaza büküb qatıra yüklətdir. Qatırı şəhərdən qovur. Xoşbəxtlikdən Tələt bu dəfə də qurtulur. Yolda bədheybət pəhləvana rast gəlir. Pəhləvanın öz toppuzuyla onu yuxuda olanda öldürür. Toppuzu götürüb öz vətəninə qaydır. Yənə Məlikin yanına gəlir. Puluunu istəyir. Məlik vermək istəmədikdə toppuz əmr edir ki, Məlik və onun tacir yolu-daşlarını döysün. Toppuz "işə düşür". Məlik və digər tacirləri o qədərdə döyür ki, hamısı ölürlər. Məlik var-dövlətini camaat arasında paylaşdır. Özü isə hamən kor kişini də yanına alıb şad-xürrəm yaşamağa davam edir". Nağılın məzmunundan da göründüyü kimi, nağılın qəhrəmanı intiqam almaq üçün çalışdığı məqsədinə çatmaq üçün çox böyük çətinliklərdən keçir. Lakin bu çətinliklər onu sındırmır, əksinə daha da güclü olub mübarizəsinə davam etmək üçün qəhrəmana stimül verir. Tələtin təmsalında zəhmətkeş bir xalqın ağır zülm və istismar qarşısında əyilməmək arzusu ön plana çəkilir. Buradan da aydın olur ki, xalq sadələh olsa da, həmişə haqqın tərəfindədir, öz haqqının əlindən alınması ilə heç cür razılaşa bilmir.

Bu qəhrəmanların şəxsinə xalq öz istək və arzularını təcəssüm etdirir. Ailə-məişət nağıllarında real həyat haqiqətləri, ictimai-siyasi fikirlər daha qabarıq şəkildə özünü göstərir. Həyat realist boyalarla verilir [6, s. 199].

Bəzi məişət nağılları tapmacalar üzərində qurulub. Bəzilərində isə yazının ilkin növlərindən olan əşyavi və fikri yazının nişanları öz izlərini qoruyub saxlamaqdadır. Bildiyimiz kimi, ilk yazı indi olduğu kimi hərflərdən ibarət olmamışdır. İnsanlar öz fikirlərini əvvəllər uzaq məsafəyə əşyalarla göndərmişlər. Azərbaycan nağıllarında da bu cür əşyavi "yazı"lardan tez-tez istifadə edildiyi məqamların əksi görünməkdədir. Fikrimizi təsdiq etmək üçün "Daşdamirin nağılı"ndakı maraqlı bir hissəyə diqqət edək: "...qadın qarşabının altından bir boşqab çıxarıb Daşdamirin qabağına qoydu. Daşdamir baxıb gördü ki, boşqabda bir nar var, bir top iynə var, bir qaçıq var, bir vərəq kağız var, bir tikə at var, bir də bir bıçaq var.

Qadın dedi:

Əgər Mürzə Möhsündən öyrəndiklərin yadından çıxmayıbsa, bu şeylərdə gərək çətinlik çəkməyəsən.

Daşdamir heç bir söz demədi. Bıçağı götürüb əti tika-tika doğradı. Qaçını götürüb kağızı kəsik-kəsik elədi, sonra iynələri birca-birca nara sancıb boşqaba qoydu. Qadın güldü, dedi:

– Afərin! Ancaq de görüm, bununla nə demək istəyirsən?

Daşdamir dedi:

Xanım, mən başa düşdüm ki, sən mənə bir sirr demək istəyirsən, ancaq qorxursan. Mən bununla demək istəyirəm ki, əgər mənim bədənimə bu ət parçası kimi parçalsalar, bu kağız kimi tika-tika doğrasalar, bu nar kimi oxla doldursalar, yənə də bu siri heç kəsə açmaram. Qorxma, danış!" [3, s. 316].

Nağıl mətnindən də göründüyü kimi, əvvəllər insanlar öz danışıqlarında, fikirlərini ifadə etmək üçün müxtəlif əşyalarından istifadə etmişlər. Bu da insanların təbiət mütəzəsi qarşısında aciz qalması, təbiətin sirlərini açma bilməməsi ilə əlaqəli ola bilər. Buna görə də insanlar bir-birinə fikirlərini çatdırmaq istərkən sirlə şəkildə, dolayısı ilə hərəkət etməyə məcbur idilər.

Ümumiyyətlə, məişət nağılları dərindən əxlaqi mahiyyət daşımaqla etnosun folklor dünyagörüşünün qədim mərhələsinin öyrənilməsi üçün zəngin mənbə kimi dəyərləndirilməlidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan nağılları: 5 cildə, I c., Bakı: Şərq-Qərb, 2005, 360 s.
2. Azərbaycan nağılları: 5 cildə, II c., Bakı: Şərq-Qərb, 2005, 296 s.
3. Azərbaycan folkloru antologiyası: 3 cildə. I c.: Naxçıvan folkloru, Naxçıvan: Əcəmi, 2010, 512 s.
4. Azərbaycan folkloru antologiyası: 3 cildə, III c.: Naxçıvan folkloru, Naxçıvan: Əcəmi, 2012, 560 s.
5. Azərbaycan nağılları. Naxçıvan-Bakı: MBM, 2005, 286 s.
6. Əfəndiyev P. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı. Bakı: Maarif, 1981, 402 s.
7. Qədirzadə H.Q. Ailə və məişətə bağlı adətlər, inamlar, etnogenetik əlaqələr. Bakı: Elm, 2003, 368 s.
8. Paşayev Q. Kərkük folklorunun janrları. Bakı: Elm, 2003, 320 s.
9. Vəliyev V. Azərbaycan folkloru. Bakı: Maarif, 1985, 414 s.

Назира Аскерова

ПРОБЛЕМЫ СЕМЬИ И МОРАЛИ В БЫТОВЫХ СКАЗКАХ

В статье исследованы семейно-моральные проблемы в бытовых сказках. В сказках такого типа выпукло выявляет себя правда реальной жизни, проблемы семьи и морали. В статье показано, что главные герои добиваются своего за счет ума, знания, справедливости, чести, выясняется, что они побеждают со своими моральными качествами. В то же время бытовые сказки несут глубоко моральное значение. И это должно оценено как богатый источник для изучения древнего периода фольклора и мировоззрения этноса.

Ключевые слова: сказка, фольклор, семья, мораль, быт.

Nazira Asgerova

FAMILY AND ETHICS MATTERS IN LIFE STORIES

The family and ethics matters are searched in the paper. In these types of stories the real life truth, family and ethics matters burst themselves into sight more vividly. The achievement of main characters of life stories to their goals to account of their sence, mind, justice, conscience is introduced, gaining victory with moral features are gained clarity in the paper. At the same time life stories carry deep ethics essence. An this must be estimated as a rich source for learning the ancient stage of ethnos's folklore outlook.

Keywords: story, folklore, family, ethics, lyfe-style.

(Folologiya üzrə elmlər doktoru Fərman Xəlilov tərəfindən təqdim edilmişdir)